

BÓNIS FERENC

Kókai Rezső zeneszerző, ötven év távolából

Kókai Rezső zeneszerző-zenetudóst, az 1900 táján született magyar muzsikusnemzedék kiváló tagját, egykori tanáromat, 1962. március 4-én láttam utoljára. Találkozásunk színhelye Bródy Sándor utcai irodám volt, tárgya pedig egy a zenei romantikáról szóló, általa írt és előadott, általam szerkesztett rádiósorozat. Nagy örömmel fogadtam – egyrészt, mert nagyra becsültem tárgyi tudását és emberségét, másrészt mert tudtam, hogy akkortájt tért magához hosszú betegség után. Kéziratot hozott, a Wagner művei után abbamaradt sorozat tervezett folytatását: a Brahms-fejezet első adásának szövegét. Ez volt utolsó munkája; két nappal később végzett vele egy újabb szívroham.

Szememben, akkor, idős embernek látszott – holott alig volt ötvenhat esztendő. 1906. január 15-én Budapesten született. Legkorábbi műve, melyet közlésre érdemesnek tartott, 1927-ből való virtuóz zongoraműve, a *Toccata*. Életművének teljes felépítésére mindössze harmincöt év jutott – ami, bár minimális előkészületi idővel (mert gyermekként már „érvényes” műveket írtak) legfeljebb Mozartnak vagy Schubertnek volt elég. Kókai azonban hosszan készült fel pályájára, megfontoltan és lassan dolgozott, kevés idejét azzal is apasztva, hogy több terület megművelésére vállalkozott.

A Bartók és Kodály utáni első magyar zeneszerző-nemzedéknek – Kadosa Pál, Farkas Ferenc, Viski János, Szabó Ferenc, Veress Sándor, Ránki György, Szervánszky Endre generációjának – volt általános megbecsülésnek örvendő képviselője. Művészi fokon zongorázott – bár ezt a képességét inkább (tanítványai ismerték, mint a hangversenytermek látogatói. Zenetudományi tanulmányokat is folytatott. Magyarországon, Kókai fiatalsága idején, erre még nem volt mód, ezért német egyetemen szerzett zenetudományi doktorátust (melyet rajta kívül csak Szabolcsi Bence, Gombosi Ottó, Bartha Dénes, Gárdonyi Zoltán és Káldor János mondhatott el magáról). Zeneszerzésben – ez kortársai között ritka kivétel – nem Kodály, de nem is Siklós Albert volt a mestere, hanem Bartók nemzedékének félelmetes hírű, szigorú bajor tanára, Hans Koessler. Mindez lehetővé tette számára, hogy egy-egy zeneszerzőhöz, műhöz vagy stílushoz az alkotó tapasztalataival és a tudós módszerességével közeledjék. Ennek elsődleges „hasznélvezői” a tanítványok voltak, akiknek emlékezetes, élményszerű órákon idézte fel egy-egy mester vagy mestermű varázsát úgy, hogy egyszersmind rámutatott a varázslómesterség titkaira is. Talán több művet hagy hátra, ha kisebb munkaterületre koncentrálna. Felhalmozott nagy tudásának és tapasztalatának egy része így elszállt a tanórák levegőjébe. Bár közvetve, a tanítványok révén, ez se ment kárba.

Egyik óráján Richard Strauss bonyolult faktúrájú operáját, a *Salomé*t elemezte. Maga elé tette a sűrű nyomású partitúrát – nem a zongorakivonatot, hanem az összes zenekari és énekszólamos tartalmú zenekari partitúrát –, és ezt kérdezte tőlünk: „Tudnak elég jól németül, hogy kövessék a szöveget?” Azzal ráfektette ujjait a billentyűkre. És abban a pillanatban eltűntek a nappali fények és a Zeneakadémia XV. tantermének falai.

Csak a titokzatos hold világított, Oscar Wilde baljóslatú holdfénye, Richard Strauss csillogó holdsugara. Mindez 1955-ben, egy tavaszi délelőttön, az akkor Majakovszkij nevét viselő Király utcában.

Kókai tanár úr úgy tolmácsolta egy szál zongorán az óriászenekarra írt *Salomét*, hogy az felért bármelyik, azóta szerzett színházi Strauss-élményemmel. Lenyűgöző zongorista volt, partitúraolvasó készségét sok évi tanítás fejlesztette művészi fokra. Mint zeneszerző jól tudta, hogy mi miért történik a „vezérkönyv”-ben. Tudós elemzőként viszont azt tudta, hogy mi a korszakalkotóan új a vizsgált jelenségben. „Ez trouvaille, kérem!” – vagyis felfedezés, újítás –, ez volt leggyakrabban használt, elismerő mondása.

Kókai Rezső közismert és általánosan tisztelt személyiség volt az 1950-es évek magyar zenéjének sokgyökérzetű-soklombozatú erdejében. Magas, jól megtermett, testes és nagykoponyájú emberként emlékezem rá, gyér szőke hajjal. Aki nem „látta” közelebből: akár mogorvának, megközelíthetetlennek is tarthatta. Magam ilyesfélének képzeltem Ady híres versének Nagyurát. Holott nem volt mogorva, nem volt szigorba dermedő: segítőkész, finom embernek ismertem meg. Ismeretlenekkel, meglehetősen óvatos és bizalmatlan volt (amire az ötvenes években minden oka meglehetősen). Akiket azonban bizalmába fogadott, azok előtt megnyílt. Tanulni rengeteget lehetett tőle.

Pályakezdeése a romantika jegyében állott, ebben, egyéni hajlamai mellett, jelentős része lehetett zeneszerzéstanárnak, az idős Koesslernek, aki több évtizednyi zeneakadémiai tanársága alatt sem tanult meg magyarul: óráit németül tartotta. Mindezzel együtt kiváló tanár volt a maga keretei között: romantikus épületet emelt klasszikus alapokra. Érdeklődésének középpontjában Liszt, Wagner és Brahms állt. Ennek Kókai nagy hasznát látta egyetemi évei során. Doktori disszertációját Liszt Ferenc korai zongoraműveiről írta. A külföldi egyetemi évek két irányban is tágították látókörét: foglalkoztatni kezdték a zenei magyarság és a zenei korszerűség kérdései.

„Liszt mentén” megismerkedett a XIX. századi magyar zene eredményeivel és problémáival. Mint tudós hatalmas anyagismerettel épített hidat a XIX. és a XX. század között. A szellemi hídépítés másik módját 1951-ben írt *Verbunkos szvit* című nagyzenekari művével kísérte meg Kókai. Akárcsak Liszt magyar műveiben, ebben is vannak hagyományos és vannak általa kitalált verbunkostémák. Stilis különbséget nehezen lehet tenni közöttük. Beleélő képessége rendkívüli volt, ennek teljes érvényesítésével festett ragyogó zenei tájképet százötven év messzeségéből az 1800-as évek Magyarországaról.

Része volt a magyar zenés színpadnak abban a megújításában is, melyet 1949-ben Farkas Ferenc kezdeményezett a *Csínom Palkóval*. Egy a népzenei gyökerekbe oltott, finom egyéni melodika romantikus köntösben, a magyar szabadság-gondolat mindig aktuális témakörében, kiváló technikai tudással megformálva: ez jellemezte Kókai *Lészen ágyú* című, Gábor Áronról írt 1951-es daljátékát. Jó példája annak, hogy a csalhatatlan ízlés, a kivételes rangú szakmai tudás a sematizmus éveiben is képes egyéni hangú, szép művek megteremtésére. Mint Farkas darabját, ezt is a Magyar Rádió kezdeményezte és vitte a közönség elé. Az az intézmény, mely – legalábbis a zene terén – nehéz időkben is meg-megújuló kísérletet tett a nagyközönség és a nagy kultúra közelítésére.

Alig néhány évvel a *Verbunkos szvit* és a *Lészen ágyú* után, 1953-ban, Kókai megírta életművének egyik legjobb, a század új kezdeményezéseivel leginkább rokonságot tartó művét, a *Hegedűversenyt*. Ebben barokk formák újjáélesztésével kísérletezett önmaga korának nyelvén: az első tételben azzal, hogy felszabadítva a barokk concertók mozgás-

energiáját, azt a formafejlesztés eszközévé tette. Barokk formájú variációs sor a lassú tétel, melyet táncos lüktetésű finale követ. Modern struktúrában megjelenő magyar, egyéni, lebilincselő muzsika.

Kókai Rezsőt a feléje áradó általános bizalom tette 1951-ben a Zenei Alap elnökévé. 1960-tól haláláig a Magyar Rádió komolyzenei lektora volt – az ő szava döntött egy-egy új kézirat előadhatóságának dolgában. Kényes pozíció. Ám nincs róla tudomásom, hogy hozzáértése és tárgyilagossága ellen valaha is felmerült volna megalapozott kifogás.

Amikor 1957 tavaszán, életemben először, bécsi kutatóútra indulva átléphettem a magyar határt: engedélyt kértem, hogy utolsó zeneelméleti vizsgámat a XX. századi zenetörténet tárgyköréből írásban tehessem le. Hozzájárult; témául az újabb tizenkét fokú irányzatokat jelölte ki. Ezekről akkoriban, magamat is beleértve, keveset tudtak nálunk. Bécsben persze annál többet, így módom volt az újabb irányzatokról, technikákról és alkalmazóiról némi alapfogalmat szerezni, ezt foglaltam össze vizsgadolgozatnak. Itthon ez még annyira új volt, hogy tanárom sokszorosította, és megbízható ismerősei körében terjesztette. A „megbízható” jelző fontos. Mert a hivatalos körök akkor (és jó pár további évig még) elleneztek a dokdefóniát – mintha egy világszerte megjelenő technikát vagy stílust hosszabb időre be lehetne tiltani rendeleti úton.

Nem sokkal később levelet kaptam tőle Bécsben: Freiburgba utazik egykori egyetemének jubileumi ünnepségére, várjam a Westbahnhofon, mert vonatja csak késő éjjel indul tovább. Este együtt hallgattuk meg Paul Hindemith *Ite angeli veloces* című kantátáját a Konzerthausban a világhírű zeneszerző vezényletével. Bécsi beszélgetéseink során elmondta, ösztönösen lehalkított hangon, hogy éppen zenekari művön dolgozik. Címe *Concerto all' ungherese* lesz, lassú tétele pedig gyászinduló. Azzal sokat jelentően rám nézett. Nem kellett hozzá sok szó, hogy megértsem: kit, mit gyászol egy magyar zeneszerző 1957 tavaszán.

Élete utolsó éveiben áldozatos munkára vállalkozott: modern színpadra alkalmazta Erkel hatodik operáját, a *Brankovics Györgyöt*. Itt és most együtt munkálkodhatott a zeneszerző és a zenetudós Kókai. A mű egyes részeit változatlanul hagyta, más részeken „simított” valamelyest, megint más részeket, Erkel motívumai alapján, újjáírt. Nagyjából azt a feladatot látta el, mint Erkel életében saját fiai: Sándor és Gyula. A hallgatót minduntalan meglepetés éri, ha e zenére koncentrálna: egy-egy „tipikus” Erkel-jelenetről kiderül, hogy Kókai munkája, egy-egy merészen modern fordulatról pedig, hogy eredeti Erkel. Még sikerült befejeznie az új *Brankovics* monumentális partitúráját, de színpadra kerültét, 1962 júniusában, nem érte már meg.

1962. március 6-án halt meg, váratlanul, betölthetetlen űrt hagyva maga után. Jelenléte művek maradtak hagyatékában – de nem kevesebb vázlat és terv, mely soha nem érhetett már befejezett alkotássá. Tudományos hagyatéka, ki tudja, hol kallódik. Talán egyszer előkerül még, valamennyiünk okulására.

BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zenetörténész. Az Erkel Ferenc Társaság elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Kölni Egyetem volt tanára. Utóbbi könyvei: *Élet-képek: Bartók Béla* (2006); *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló* (2010); *Élet-pálya: Kodály Zoltán* (2011).